

Nou camí d'Octavi Serret

El llibreter de Vall-de-roures tanca la llibreria de referència de les comarques ebrenques per iniciar un nou projecte. [p.6]

Cingafòrum 2019

El 28 de setembre, la secció de patrimoni de l'Institut d'Estudis del Baix Cinca va dedicar la jornada d'enguany al patrimoni en perill. [p.9]

TEMPS DE FRANJA

Revista de les Comarques Catalanoparlants d'Aragó

Fernando Albiac

L'activista maellà ens explica com es va gestar la primera Trobada Cultural del Matarranya el 1987, origen de l'ASCUMA. [p.10]

La nissaga dels Vilabona

Noves aportacions a la trajectòria d'aquesta important família de picapedrers del segle XVI, originaris de Queretes. [p.18]

CONTRA LA NORMA DELS COSSOS, REVOLUCIÓ DE L'AMOR PROPI

Fragaffiti 2019

[p.7]

LLUKUTTER'19

Temps
d'Escola
7

Sumari

- 2 Cartes dels lectors
- 3 Editorial
 - Vinyetes al vent
- 4 Matarranya
- 7 Baix Cinca
- 10 Entrevista
- 12 Llitera
- 13 Ribagorça
- 14 Aragó
- 17 Catalanofonia
- 18 Reportatge

Imatge coberta: Fotografia d'un dels grafitis de 'Fragaffiti'. Foto: ©Marina Barrafon

TEMPS DE FRANJA 143

Edita:

Iniciativa Cultural de Franja

C. Major 4, 44610 Calaceit. T. 978 85 15 21
 · Associació Cultural del Matarranya
 · Institut d'Estudis del Baix Cinca-IEA
 · Centre d'Estudis Ribagorçans (CERib)

Coordinació: Carles Terès
 redaccio@tempsdefranja.org

Gestió i administració: Cèlia Badet

Maquetació gràfica:
 Jorge Pérez Lorenzo i Carles Terès

Consell de redacció:
 Matarranya: M. D. Gimeno, Carles Sancho.
 Baix Cinca: Rosa Arqué, Hugo Sorolla.
 Llitera: Josep Espluga
 Ribagorça: Glòria Francino.

Seccions:
 Matarranya, Carles Sancho. Baix Cinca, Rosa Arqué; Llitera, Josep Espluga; Ribagorça, Glòria Francino; Cultura, Hèctor Moret; Entrevistes, Carles Terès; Catalanofonia, Hugo Sorolla; Aragó, Màrio Sasot.

En aquest número: Roberto Albiac, Marina d'Algars, Patrici Barquín, Esteve Betrià, Merxe Llop, Joaquim Montclús, Josefina Motis, Ramon Sistac, .

Subscripcions i publicitat: 978 85 15 21

Producció: Terès & Antolín
 info@teresantolin.com

Disseny: Carles Terès Bellès

Dipòsit legal: TE-88/2000

ISSN: 1695-7709

En venda a:

Albelda: Estanc Conchita. **Calaceit:** Papereria Abàs. **El Torricó:** Llibreria Pilarín. **Fraga:** Llibreria Badia i Kiosko Casanova. **Girona:** Llibreria Les Voltes. **Lleida:** Llibreria de la Generalitat. **Mequinensa:** Papereria González. **Reus:** Llibreria Gaudí. **Saldí:** Llibreria Panadés i Llibreria Sorolla. **Saragossa:** Papereria Germinal. C. Sepulcro, 21. **Tamarit:** Estanc Patrito. **Tortosa:** Llibreria El Temple. **Vall-de-roures:** Llibreria Serret.

Cartes dels lectors

DGT políglota

La cartera em porta una carta certificada de la Jefatura Provincial de Tráfico. Com altres casos en la mateixa situació, tot i la mala lleit que se'm posa, faig un somriure forçat a la missatgera, que al cap i a la fi no hi té cap culpa (col·laboracionista!) i m'aguantant la tremolor de cames i la indignació. Intento recordar els darrers trajectes en automòbil, que havent estat recentment de vacances són nombrosos i variats, i la possibilitat d'haver passat per alt algun radar. Tanco la porta darrere de la cartera (tan de bo caigues per les escales!) i esgarro el sobre impacient. Llegisco i... Per Tutatis! El carnet nou! No recordava que recentment havia hagut de renovar un carnet caducat de feia mesos... En pau amb mi mateixa i amb la Jefatura Provincial de Tráfico, vaig llegir la carta que acompanyava el carnet amb tota l'atenció de ciutadana responsable que temporalment era i... Oh sorpresa! En la cara posterior d'un text que m'instava a continuar fent un ús responsable del carnet de conduir, uns consells de seguretat vial... en les quatre llengües de l'Estat! Vaig pensar per un moment que una altra Espanya era possible, encara que possiblement es tracte només que al capdavant de la Direcció General de Tráfico hi ha actualment un tal Pere Navarro...

Carmesina Martorell
 Les Casetes

Dia de reflexió

Creies que exageràvem? No te n'adones que tothom diu el mateix? O potser hauria de dir diem? Sense adonar-nos-en hem caigut al seu parany! El reduccionisme del llenguatge és la primera llei de la neoparla. Frases curtes. Missatges clars. Paraules senzilles. Repetides. La simplificació de la llengua porta a la simplificació de les idees: blanc o negre; carn o peix; bé o mal. Estàs amb mi o contra mi.

Creies que no podia passar? Doncs obre els ulls Sepharad, demà potser serà el primer dia d'un 1984 que mai pensaves que podria despertar. El cas és, però, que el Ministeri de la Veritat fa temps que treballa desvergonyat, desacomplexat, construint relats que dibuixen la realitat que més els convé. Et creus lliure de pensament però t'inunden de missatges interessats. Què se n'ha fet del teu esperit crític? On l'has deixat? No te'l deixes prendre, recupera'l, Sepharad! Defuig els càntics de sirena que resonen als quatre vents. No els reconeixes? Ja et van entabanar una vegada... No sents la ferida? La creies tancada, veritat? Et van dir que posaven punts i només era una bena. No reconeixes ara aquelles cares que feien veure que et curaven? No les recordes? Estaves marejada, Sepharad. El dolor era intens i la bena et va alleujar, però ara comprens que potser caldrà posar-hi els punts definitivament.

Reflexiona Sepharad, reflexiona. Cap miracle et salvarà. Si vols, encara hi ets a temps.

Jordi Marín i Monfort
 Ares del Maestrat

A Temps de Franja volem saber la teua opinió. Envia'ns les teues cartes, tot indicant el teu nom i població, a: tempsdefranja@gmail.com

COMARCA DEL
matarranya

INSTITUTO DE ESTUDIOS
 ALTOARAGONESES
 Diputación de Huesca

**GOBIERNO
 DE ARAGON**

Diputació de Lleida

INSTITUT
 D'ESTUDIS
 ILERDENCS

Fundació Pública de la Diputació de Lleida

**Generalitat
 de Catalunya**

SUBSCRIU-T'HI

T. 978 85 15 21

tempsdefranja@gmail.com

Recordem a tots els subscriptors de *Temps de Franja* que ens comuniquin la seva adreça de correu electrònic a **redaccio@tempsdefranja.org** per a rebre els butlletins electrònics

Benvinguts a Osca

El mes d'octubre de l'any passat, l'ajuntament d'Osca es va atrevir a donar la benvinguda als visitants en dos idiomes. Va ser mitjançant la col·locació de tres cartells als afores del nucli urbà que deien "Bienvenius - Bienvenidos / UESCA / Ziudat bilingüe - Ciudad bilingüe / Charramos aragonés - Hablamos castellano". Era una mesura impulsada per l'Ajuntament, en mans d'una coalició de govern formada per PSOE, Cambiar Huesca y Aragón Sí Puede-Huesca, que pretenia un mínim i simbòlic reconeixement de la llengua aragonesa que parlen algunes de les persones que viuen a la pròpia ciutat d'Osca i a les comarques dels voltants. Tot i l'escassa volada de la mesura, era un incipient símbol d'apertura i de voluntat d'integrar la diversitat.

Encara no ha passat un any i l'ajuntament d'Osca ja ha retirat aquells cartells. Va ser el dia 1 d'octubre d'enguany, després d'una moció presentada pel PP i aprovada amb el suport de C's i Vox. Entre els motius per a forçar-ne la retirada, els representants dels partits de l'oposició han argumentat que els cartells eren "ridículs" i "generaven malestar", que "distorsionaven la realitat" i que amb la retirada es "rectifica una post-veritat" imposada per un "caprici" del consistori anterior. Des de Ciudadanos han afegit que els cartells "ja havien complert la seva funció" i que ja es hora de "portar-los a algun lloc on se'ls pogués donar alguna utilitat" (?), mentre que el representant de Vox ha afirmat que seria més recomanable "estudiar altres idiomes perquè l'aragonès no té gaire utilitat per anar a Nova York". En el debat mantingut, es va acabar justificant que els cartells s'havien de retirar perquè el partit que els va promoure, Aragón Sí Puede, "simpatitza amb els independentistes".

Des del PSOE s'ha argumentat que la situació de l'aragonès a Osca "és la mateixa que quan es va aprovar l'anterior moció per a la

Imatge dels cartells abans de ser retirats
ANCHEL REYES

defensa de la llengua aragonesa", per la qual cosa no veien cap motiu per treure'ls, tot i que després els cartells s'han retirat en menys de 24 hores, una celeritat inusual. Con Huesca Podemos (denominació actual de Aragón Sí Puede) s'ha defensat dient que els cartells "no fan mal a ningú", que els habitants d'Osca "empren moltes paraules en aragonès" i que els poders públics estan obligats a protegir "un patrimoni que desapareix". Efectivament, la llengua aragonesa està classificada en perill (nivell 2, que vol dir que els nens ja no l'aprenen a casa) per l'Atlas de les Llengües del Món en Perill de la UNESCO.

Entre el moment de l'aparició i el de la desaparició dels cartells hi ha hagut un esdeveniment clau: les eleccions locals que van canviar la composició del consistori. Queda clar que per a una bona part dels partits polítics aragonesos les llengües aragoneses diferents al castellà són, o bé un símbol a extirpar per assolir la puresa de la pàtria, o bé són merament un instrument per atacar el contrari. O, sovent, totes dues coses alhora. És a dir, no es tracta d'ignorància,

sinó que l'aversion forma part de l'estructura del sistema polític aragonès, on el reconeixement de la diversitat lingüística ha estat definit com una amenaça. Un marc mental del que els costa moure's, tret d'algunes honroses excepcions. Però que no és inamovible.

La retolació de les vies públiques és un element simbòlic molt poderós, indispensable per a normalitzar l'existència de les altres llengües entre l'opinió pública. D'aquí els ferotges atacs que ha rebut la iniciativa. Esperem que la capital de l'Alt Aragó sigui capaç de reconduir la situació. No es tracta només de fer-ho per als aragonesoparlants, sinó, sobretot, per a visibilitzar l'existència d'esta llengua davant tota aquella gent que no la parla ni en sap res. Aquí es troba la veritable batalla.

De fet, segons dades del Seminari Aragonès de Sociolingüística, la capital de l'Alt Aragó compta amb 1.048 parlants d'aragonès, mentre que els de català en són 1.558. Per tant, si aquestes mesures s'haguessen de justificar només pel nombre de parlants, el cartell d'entrada a Osca hauria d'afegir un 'Benvinguts - Ciutat bilingüe - Parlem català'. Una cosa lògica en un món ideal, però de moment no és el cas.

VINYETES AL VENT. Per Tarroc

Les fogueres del Pilar a la comarca

// CARLES SANCHO

A la comarca del Matarranya, per celebrar el dia de la Mare de Déu del Pilar, tres viles mantenen la tradició d'encendre fogueres i fer actes al voltant de la festa popular: Massalió, la Vall del Tormo i la Torre del Comte. Dos d'elles només n'encenen la vespra de la festivitat, el dia 11, són Massalió i la Torre, mentre que a la Vall del Tormo fan fogueres també la nit del mateix dia del Pilar. En el cas de Massalió encén una foguera al riu a la mitja nit i després continua la vetllada amb disco-mòbil al Saló Cultural per als jòvens. A la Torre també se n'organitza una a l'esplanada de la Cooperativa a les 10 de la nit i els assistents són obsequiats amb pastes i cava. A Massalió, com a la Vall, a la foguera, la gent porta esclafidors que són unes varetes que ixen de la boga i se'ls hi talla el suro de la part superior i se'n pelen les fulles. S'escalfen a la foguera i, quan estan a punt, es colpeja al terra o contra una paret amb tota la força possible i fan un fort esclafit. Dies abans del Pilar la gent va al riu o a les basses a buscar esclafidors per a les fogueres i els posa a l'aigua perquè no se sequen. Antigament, com encara passa a la Vall, es feien fogueres per tota la vila però, segons Pasqual Vidal, durant la dictadura franquista es va prohibir fer-les dins del nucli urbà i per això ara només se'n fa una i fora de la població. I això també ha fet que les colles i els veïns de Massalió no fanguen rassocons com abans ni tampoc rondes per voltar els carrers per veure les fogueres i fer petar els esclafidors. A la Vall, contràriament al que ha passat a la veïna Massalió, mai s'ha prohibit fer foc dins la població i, per tant, s'han fet tantes fogueres con colles de veïns n'han organitzat, sense cap limitació. Aquí se n'encenen dos dies, la vespra del Pilar i el dia de la Mare de Déu. Enguany se n'han fet sis repartides per tota la vila: als passos de la Freixneda i de les Creus, al Pou, a la replaceta de la Carretera, a les Eres de la Pietat i a les Escoles Velles. Fogueres que organitzen els propis veïns aportant gran quantitat de llenya per

Fogueres del Pilar a la Vall del Tormo
CARLES SANCHO

cremar durant els dos dies. Com a Massalió, a la Vall també se tiren esclafidors que aquí s'anomenen tiradors. Los vallejos sí que continuen per colles d'amics o per veïns organitzant los rassocons que aquí es diuen recenes i cada nit es menja una cosa diferent. Així la vespra del Pilar es fa carn rostida a les brases de la foguera i el dia del Pilar xocolata cuïta. Les colles donen voltes a totes les fogueres de la població per tirar tiradors, per cantar i per animar la vetllada, perquè a la Vall les fogueres s'encenen a les vuit i la nit es fa molt llarga. Algun any l'ajuntament ha contractat un grup de jota que ha fet una ronda, cantant i ballant, per totes les fogueres per animar la festa. Antigament, fins la dècada dels seixanta, les fogueres de la vespra i del dia del Pilar se'n deien fogueres grans perquè uns deu o quinze dies abans se n'encenien cada dia les menudes. Aquí els encarregats en organitzar-les eren la canalla que cada tarda, en eixir de l'escola, dividits per carrers —la Carretera, l'Arraval, lo Castell i lo carrer del Mig— anaven a buscar llenya per fer a la nit les fogueres, on es tiraven tiradors i es menjava codonys al caliu.

Estes festes populars i tradicionals atrauen cada vegada més visitants que queden sorpresos del costum i la tècnica de tirar tiradors o esclafidors i de l'animació que provoquen les fogueres i les menjades de colles i veïns. Tothom coneix al Matarranya les fogueres per Sant Antoni i els elements que complementen la festa: la plega, els diables, l'oferta, els majordoms... i de Sant Joan que són celebracions molt generals a tot el territori però els visitants queden gratament contents en descobrir les fogueres del Pilar i tota l'animació al voltant de la festa. Enguany, com que a les nits no ha fet fred ni vent, moltes colles han preparat les improvisades taules al carrer al costat de la foguera, animant encara més la convocatòria festiva.

fogueres i de l'animació que provoquen les fogueres i les menjades de colles i veïns. Tothom coneix al Matarranya les fogueres per Sant Antoni i els elements que complementen la festa: la plega, els diables, l'oferta, els majordoms... i de Sant Joan que són celebracions molt generals a tot el territori però els visitants queden gratament contents en descobrir les fogueres del Pilar i tota l'animació al voltant de la festa. Enguany, com que a les nits no ha fet fred ni vent, moltes colles han preparat les improvisades taules al carrer al costat de la foguera, animant encara més la convocatòria festiva.

La història al dia al Baix Aragó-Casp

// REDACCIÓ

Durant quatre setmanes, des del 20 de setembre al 19 d'octubre, en caps de setmana consecutius, a les diferents poblacions del Baix Aragó Casp s'han celebrat unes jornades sobre la seua història contemporània, amb lo títol «La Comarca en su historia». Ho organitza l'associació Bajoaragonesa de Agitación y Propaganda, promotora de la publicació digital *El Agitador* (www.bajoaragonesa.org/elagitador). La presentació va ser a l'ajuntament de Chiprana, seguida de la conferència de l'investigador caspolí Manuel García Barceló "1938, Chiprana: Primera etapa en la batalla de Caspe", sobre l'avançament de les tropes franquistes per la localitat los 15 i 16 de març de 1938, a la Guerra Civil espanyola.

Esta etapa històrica és la línia principal de les jornades, afegint-se a la commemoració l'any passat del 80è aniversari de la batalla a la ciutat de Casp. La Bajoaragonesa Agitación y Propaganda, que des de fa un temps promou activitats d'investigació i recuperació de la memòria històrica, ara inaugura allí un "Centro de interpretación república, guerra y posguerra en Caspe", projecte conjunt amb l'Ajuntament de Casp, que el 21 de setembre va presentar José Luis Ledesma, doctor en Història Contemporània i professor a la Universidad Complutense de Madrid. Estes iniciatives lliguen amb unes altres de la Universidad de Zaragoza, com lo curs en línia "El Consejo de Aragón" sobre l'experiència de govern llibertari que, amb capital a Casp, se va practicar a l'est d'Aragó entre 1936 i 1937*. També es va presentar a Casp lo divendres 27 de setembre, lo mateix dia en què, a continuació, Juan Manuel de Prada va intervindre com a editor de *La voz sola*, un recull dels poemes i articles de la periodista, esportista i activista feminista Anna Maria Martínez Sagi (1907-2000), entre ells algunes cròniques de guerra escrites des de la ciutat baixaragonesa per a *La Noche* i *Nuevo Aragón*.

LA COMARCA EN SU HISTORIA
JORNADAS DE HISTORIA CONTEMPORÁNEA DE LA COMARCA BAJO ARAGÓN CASPE - BAIX ARAGÓ CASP

VIERNES 20 DE SEPTIEMBRE, CHIPRANA
SALÓN DE PLENOS, 20:00 HORAS
-Presentación de las Jornadas
-Conferencia "1938, CHIPRANA: PRIMERA ETAPA EN LA BATALLA DE CASPE", a cargo del investigador MANUEL GARCÍA BARCELÓ

SÁBADO 21 DE SEPTIEMBRE, CASPE
TEATRO CINE GOYA, 20:00 HORAS
-Presentación del proyecto "Centro de Interpretación república, guerra y posguerra en Caspe", a cargo de JOSÉ LUIS LEDESMA, Bajoaragonesa de Agitación y Propaganda, y Ayuntamiento de Caspe
-Proyección de la película "¿POR QUÉ TE VAS?"

VIERNES 27 DE SEPTIEMBRE, CASPE
TEATRO CINE GOYA, 20:00 HORAS
-Presentación del curso online "El Consejo de Aragón", realizado por alumnos de la Universidad de Zaragoza
-Presentación del libro LA VOZ SOLA, de ANA M. MARTÍNEZ SAGI, a cargo de su editor y prolegista JUAN MANUEL DE PRADA

SÁBADO 28 DE SEPTIEMBRE, FABARA
SALÓN DE PLENOS, 20:00 HORAS
-Presentación del libro ENCARCELADAS. HISTORIA DE LAS CÁRCELES DE MUJERES DE ZARAGOZA (1936-1954), a cargo de su autor IVÁN HEREDIA URZAIZ

SÁBADO 5 DE OCTUBRE, CASPE
CASA BOSQUE, 17:00 HORAS
-Presentación del libro MEMORIAS DE KALLE Y TREN, a cargo de su autor JUAN TXO SKALARI
PABELLÓN 1, FIESTA DE LA CERVEZA, 23:00 HORAS
-CONCIERTO DE JUAN TXO SKALARI & LA RUDE BAND, CON LA COLABORACIÓN DE INTERPEÑAS CASPE

VIERNES 18 DE OCTUBRE, MAELLA
SALÓN DE PLENOS DEL AYUNTAMIENTO, 20:30 HORAS
-Presentación del libro DENTRO DE POCO OS PODRÉ ABRAZAR. SUPERVIVIENTES ARAGONESAS DE LOS CAMPOS NAZIS, a cargo de su autor, JUAN MANUEL CALVO

SÁBADO 19 DE OCTUBRE
FAYÓN, SOCIEDAD JUVENTUD FAYONENSE, 19:00 HORAS
-Proyección de la película "¿POR QUÉ TE VAS?"
NONASPE, SALÓN POLIVALENTE, 22:00 HORAS
-Proyección de la película "BUÑUEL EN EL LABERINTO DE LAS TORTUGAS"
-Clausura de las Jornadas

COORDINADORA PATROCINA ORGANIZA

Al Saló de Plens de Favara, l'endemà, Iván Heredia Urdaiz, doctor en Història Contemporània per la Universitat de Saragossa, va explicar el seu llibre *Encarceladas. Historia de las cárceles de mujeres de Zaragoza (1936-1954)*, que segons indica el títol analitza experiències de les preses durant la guerra i primera postguerra a Torrero i a la posterior presó del carrer Predicadores de Saragossa. Al de Maella, este 18 d'octubre, l'historiador Juan Manuel Calvo, membre del Centro de Estudios Locales de Andorra (CELAN) i de la Junta de l'Amical de Mathausen, va presentar *Dentro de poco os podré abrazar. Supervivientes aragonesas de los campos nazis*, un recull d'onze biografies d'emersonats a diferents camps de concentració, a on van anar a parar després de la guerra espanyola i que van aconseguir eixir vius.

De la Guerra Civil al present, lo documental *¿Por qué te vas?* recorre l'emigració política pos-

terior a 1938 fins la recepció actual de magrebins a la comarca; dirigit pels caspolins Miguel Lorén i Jesús Cirac, produït per la Bajoaragonesa (www.porquetevasfilm.com) i estrenat l'agost de 2018, ha passat pels principals festivals d'Aragó per tornar a projectar-se a Casp lo 21 de setembre i a Faió el 19 d'octubre al local de la Sociedad Juventud Fayonense. Eixe dia a Nonasp, al Saló Polivalent, es va projectar *Buñuel en el laberinto de las tortugas*, una proposta d'animació del valencià Salvador Simó —preseleccionada a la millor pel·lícula de parla no anglesa dels Òscar— sobre el cineasta de Calanda i la filmació al 1933 del seu famós documental *Las Hurdes, tierra sin pan*.

Lo públic més jove també ha estat considerat. Perquè disabte 5 d'octubre, a la Casa Bosque de Casp, Juantxo Skalari va parlar del seu viatge pel món alternatiu musical l'any 2012, sense un euro a la butxaca, segons explica a *Memorias de Kalle y Tren*. I a la nit va oferir un concert amb la Rude Band, amb Festa de la Cervesa inclosa i la col·laboració d'Interpeñas Caspe.

Este interessant programa d'activitats mostra molt bé la possibilitat d'investigar la història des del mateix territori, alhora que l'acompanya d'una clara voluntat divulgativa per a tots els públics i per totes les localitats de la comarca. Amb la col·laboració de tots los ajuntaments comarcals i el patrocini i coordinació de la comarca administrativa Bajo Aragón-Casp / Baix Aragó-Casp, evidencien com se poden rendibilitzar los recursos de les administracions locals de diferent signe quan estan receptives a les iniciatives de particulars o col·lectius que, amb l'aval de la preparació acadèmica, s'impliquen als seu teixit social pròxim.

* Disponible a:
<http://mario.guillermocano.es/guia-didactica/>.

Octavi Serret tanca la llibreria però obre un nou projecte cultural

// CARLES SANCHO

La notícia es va estendre ràpidament pel nostre territori. La Llibreria Serret a Vall-de-roures, tancarà el gener del 2020 i Octavi, el seu propietari, centrarà la seua tasca cultural des d'«Ilercavònia. Terra nostra» i «Camins Serret». Després de quasi quaranta anys d'activitat (el primer local el va obrir el 1981) i degut a la llarga crisi de vendes que pateix el món del llibre, el llibreter, conegut i reconegut molt més enllà dels límits del Matarranya, guardonat amb nombrosos premis a Catalunya i a Aragó per la seua tasca cultural, vol donar un nou tomb a la seua vida professional.

“Em va eixir una bona oferta de treball de dilluns a divendres i l'he agafada, veient la negativa evolució econòmica de la llibreria. La tanco però no me'n vaig. Apосто per convertir el local en la seu de l'Associació Cultural Ilercavònia, Terra nostra, una entitat que va iniciar-se a Tortosa en el 2015 i que té com a objectiu impulsar les activitats a tot el territori de les antigues tribus ibèriques ilercavones o de l'antiga Diòcesis de Tortosa. És tornar als nostres orígens, a la nostra història, establir un punt de trobada, de cruïlla, d'unes comarques i unes poblacions dividides, de manera molt artificial, per tres administracions: Aragó, Catalunya i País Valencià però que tenim molt en comú i per compartir. Des d'esta entitat, oberta a tothom, tenim la intenció de col·laborar amb altres associacions i col·lectius per a la programació i realització d'activitats culturals molt diverses. A més tinc, des de fa un temps, una altra marca, “Camins Serret”, on m'ofereixo com a gestor cultural i literari i representant d'autors. Una tasca que conec de primera mà després de quatre dècades relacionant-me amb els llibres, les distribuïdores, les editorials i els escriptors”, explica Serret.

Octavi a la llibreria
CARLES SANCHO

Darrere queda consolidada una llarga tasca de l'Octavi com a coeditor literari, amb títols tan variats i representatius del seu univers tel·lúric com *L'arbreda ebrenca* (2010), *El riu que parla* (2008), *La Dama del Matarraña* (2009), *Follats del Matarranya* (2009), *Poesia de frontera* (2011), *Lletres de casa* (2009), *Galeria ebrenca* (2010), *Matarraña secreta* (2019), *Els Ports de Beseit* (2007), *El tren de Val de*

Coberta del llibre dedicat a l'Octavi Serret

Zafán (2011), *Il·lusions i incerteses* (2010)... “Com veieu tots els volums estan relacionats amb el nostre territori, amb el que m'hi sento identificat”. Una tasca que no descarta continuar fent en la seua nova etapa com a gestor cultural.

El local actual de la llibreria Serret obrirà com a seu d'Ilercavònia a partir del gener de 2020. “De moment tinc pensat obrir els dissabtes, i no totes les setmanes. El que sí tinc clar és que la presentació de llibres ja no serà una prioritat com fins ara. De tant en tant n'hi podrà haver. I el que també faré és especialitzar-me en els llibres, conservaré tots aquells que tinguen referències al territori de cruïlla que abans he descrit perquè sempre m'he posionat de la mateixa manera respecte a la meua identitat i el meu compromís per la cultura”.

Uns dels primers projectes que té en ment iniciar a la nova seu d'Ilercavònia el 2020 és el festival literari *Aragón Negro*, un conjunt d'activitats en torn a la novel·la negra que organitzarà amb el seu segell “Camins Serret”. Se celebrarà a diverses poblacions de la nostra comunitat i començarà cap el 15 de gener. “Sempre hi he participat i hi seguiré participant, ja que tinc molt bona sintonia amb els responsables del festival.”—assegura Serret.

En aquests moments de “cruïlla” en la seua vida professional, a l'Octavi no li fa por ni li tremola el pols davant un canvi, que com tots, sol generar certa incertesa.

“Mai saps com anirà la nova proposta professional, per tant no tanco cap porta, totes les tinc obertes. M'ho he passat molt bé tot este temps que he estat a la llibreria i he fet un munt d'amics i coneguts. Això ha sigut el millor balanç de la meua activitat professional que ara dóna un gir cap a un nou futur engrescador com a gestor cultural i literari”.

Fragaffiti 2019, una explosió d'art

// ROSA ARQUÉ

Segons el diccionari un grafit és un missatge escrit o una imatge pintada, o una barreja d'ambdues, generalment emprant pots de pintura amb aerosol i sobre un lloc visible pels vianants. Els grafits poden tindre una motivació de protesta política o social, però n'hi ha que només tenen motivacions artístiques, o simplement d'afirmació personal. L'associació de Veïns i Amics del barri històric de Fraga ha tornat a organitzar enguany el Fragaffiti, una trobada de grafiters, grafiteres i artistes d'altres disciplines que uneixen els seus colors per donar vida a la Fraga vella, aquella que els regala racons, façanes, portes i tot tipus de superfícies per crear lliurement.

La segona edició del Fragaffiti ha estat tot un èxit, la gent de la capital del Baix Cinca i els visitants van poder passejar pels carrers empinats de Fraga combinant visites als punts agon pintaven els grafiters amb pauses per veure les obres del

concurso de pintura ràpida o participant a les jornades culturals de l'IEBC sobre patrimoni, que també es van organitzar aquell cap de setmana.

Com a complement, es va programar una passejada nocturna pels grafits de l'any passat, un concert, tallers, murals participatius, la construcció d'un rellotge solar, música en viu i un concurs de pintura infantil i juvenil.

Tres dels grafits al barri històric de Fraga
MARINA BARRAFON

Los artistes i col·lectius invitats van ser: LLukuter, Musa & Harry, Oriol Arumi, Burton i Mireya. Tots ells acompanyats pels artistes comercials Dolor, Soez, Samper, Misterceros, Duman (CTP Crew), Damaris Sarrau, Norma Lacambra i els membres d'Espacio Diseño,

ENTRE DOS AIGÜES

Aniko del clan Nogo // Marina d'Algars

Els nenets són un poble indígena minoritari del nord de Rússia que viuen als districtes autònoms de Nenètsia i Iamàlia on l'hivern dura nou mesos. Es dediquen a la pesca i al pasturatge nòmada de rens, cacen animals i aprofiten la seua pell. Parlen nenet, una de les llengües samoiedes, família de llengües parlada als dos vessants dels Urals a la part més septentrional d'Euràsia. S'estima que els seus parlants són unes 30.000 persones.

Aquesta petita introducció és imprescindible per entendre l'impacte emocional que m'ha produït la lectura del llibre editat per Gara d'Edicions: Aniko del clan Nogo. Musgo blanco. L'autora Anna Nerkgai és escriptora, novel·lista, i activista social dels nenets a Sibèria; nascuda l'any 1952 a una tenda de pell que el seu pare havia construït en una de les valls dels Urals polars. Era un 15 de desembre i els nenets acampaven durant les migracions anuals a la re-

cerca de pastures. El sistema d'ensenyament escolar separa els infants de la seua família, de la terra natal i de la cultura pròpia i els porta a un internat situat lluny on es quedaran fins l'estiu per aprendre els continguts prescriptius segons el nivell educatiu.

L'obra és una inserció en una cultura mil·lenària (costums, valors, creences, formes de vida...) i planteja el drama de la protagonista que es troba davant el dilema de dos maneres de viure i de dos cultures molt diferents; entre els vincles emocionals d'una llengua materna que ningú no parla més enllà de la comunitat minoritària i la llengua de cultura que utilitza a l'internat; entre mantenir els costums, arrels o connectar-se al món global a través d'Internet, les noves tecnologies i les comoditats del progrés.

Què ens recorda aquesta història? Jo m'he vist en l'espill de la meua infància.

Premi Nacional de recerca de Batxillerat

// ROSA ARQUÉ

La Societat Espanyola de la Ciència del Sòl, entitat científica del CSIC fundada l'any 1947, convoca un concurs a nivell nacional amb l'objectiu de promoure entre l'alumnat de Batxillerat el coneixement científic del sòl i introduir al mateix temps la recerca científica com a element de sensibilització sobre el patrimoni del sòl, un component indispensable per al ésser humà.

Enguany la guanyadora d'aquest concurs nacional a estat Lucía Iglesias Abarca, alumna de l'IES Baix Cinca de Fraga. La jove científica, acompanyada pel seu professor de Biologia i tutor del treball Fernando Teijeira Romón, va presentar un estudi sobre l'efecte que tenen en la biodiversitat microbiana els cultius ecològics de diversos fruiters i cereals. Concretament, va comparar sòls de produccions ecològiques i sòls d'agricultura convencional, i va

caracteritzar bacteries i fongs filamentosos mitjançant proves bioquímiques per veure la seva activitat biològica. Els resultats evidencien que a les finques d'agricultura ecològica els sòls presenten més riquesa biològica que a les finques convencionals i segons les conclusions de l'estudi, els cultius ecològics són més sostenibles i marquen el camí que s'ha de seguir si volem reduir la nostra petjada ecològica en un planeta en

ESQUERRA:
Lucía Iglesias
i Fernando
Teijeira Romón

DRETA:
Lucía Iglesias
al Congrés
Llatinoamericà
de la Ciència
del Sòl, a
Montevideo

IES BAIX CINCA

què el canvi climàtic ja no ens dona marge per a badar.

El premi del concurs consisteix en l'assistència al XXII Congrés Llatinoamericà de la Ciència del Sòl, a Montevideo (Uruguai) que ha tingut lloc aquest mes d'octubre. En el marc d'aquest congrés, la Lucía Iglesias ha presentat la seva ponència i ha viscut una experiència única i molt motivadora que pot marcar la seva vida acadèmica.

SE VA SOLSINT

Lo xic ja treballa // Patrici Barquín

—Lo xic ja treballa— me va dir la veïna només veure'm assentant a la terrassa d'aquell bar.

La veritat, no vaig saber que dir. Lo xic era lo seu net que no tenia gaires més anys que jo i jo, ja portava uns quants anys d'acotjar lo llom. Ja sé que pensaràs que com que no vaig estudiar massa vaig tindre que començar a treballar ben aviat, i tindràs raó, però lo "xic" encara va estudiar durant menys temps que jo. Vage, que lo "xic" en qüestió no sol era més gandul que el jeure, sinó que tenia una vida que transitava camins de delinqüència i clar, treballar en eixes circumstàncies és una gesta digna d'admiració, no com la resta de mortals que treballem així, sense grans pretensions.

L'aparició de les patents, tot i que n'hi ha que les situen a la Venècia de 1474, en realitat es tracta d'una mena de proto-patents que no van tenir cap mena de recorregut. Quan realment comencen a funcionar és en començar la Revolució Industrial acompanyada dels primers passos del capitalisme. Així trobem que quan algú inventava qualsevol ingeni que facilitava, sobretot, les feines a les fàbriques, ho patentava i començava a guanyar diners. També se comencen a patentar altra mena d'invents que serveixen pa curar malalties o pa facilitar-nos la vida, sigue perquè milloren la feina a casa o lo nostre benestar ge-

neral. I eixos invents també aniran acompanyats de la seua patent corresponent.

Mos diuen que això de les patents és pa incentivar que los inventors inventin i pa que estiguin protegits amb los diners que poden cobrar per eixes invencions. Ara bé, si heu visitat algun museu arqueològic haureu pogut veure invents autènticament revolucionaris, tant revolucionaris que no han canviat en 5.000 anys. Eixades, hams, agulles, arracades, polseres, aladres, estris de tracció animal, espases, ganivets, estisores i un no acabar d'inventos exposades en vitrines i d'altres que no se poden exposar com la roda o lo foc. Pos bé, cap d'eixos invents va estar patentat, però no van parar de sorgir invents que servien a la comunitat, perquè l'única finalitat era millorar les condicions de vida col·lectives que, de retruc, també servien pa millorar les condicions de vida pròpies.

Hi ha excepcions d'inventors que no han volgut patentar determinants invents com Humphry Day que va inventar un llum que no explotava en contacte en lo gas de les mines i va veure que lo seu invent era tan bo pa millorar la vida dels miners que no ho va voler patentar, i clar, què va passar? Pos que va esdevenir una mena d'heroi, com lo net de la meua veïna: "lo xic ja treballa".

Res, que això de les heroicitats encara ho hem d'anar solsint.

Un patrimoni en perill

// ROSA ARQUÉ

L'edició d'enguany del Cingafòrum es va titular Patrimoni en Perill i es va organitzar des de la secció de patrimoni de l'Institut d'Estudis del Baix Cinca. La jornada va tindre lloc el dia 28 de setembre i va constar de tres ponències que presentaven casos de patrimoni en perill i que oferien també solucions o consells per a evitar la pèrdua d'aquest patrimoni.

La historiadora de l'Art Jésica Martí Egea va parlar sobre la proposta d'inventari de Béns d'Interès Cultural i sobre la necessitat de catalogar el béns per a poder conservar-los. Va argumentar teòricament per què catalogar un bé implica donar-lo a conèixer i protegir-lo. Seguidament, va repassar els béns que estan declarats a la Comarca del Baix Cinca, amb menció especial al relliu de Los tres vivos y los tres muertos. Per concloure, la historiadora va recordar que falten per declarar béns genèrics, que tot allò que està declarat no està

ESQUERRA:
Jacinto
Bonales.
DRETA: Jésica
Martí.

MARINA BARRAFON

actualitzat i que hi ha elements declarats que no reben atenció per part de les institucions. Per aquests motius va considerar indispensable la creació d'un nou catàleg actualitzat que pugui constituir una eina de treball i una guia per a les administracions corresponents a l'hora de cuidar, protegir i difondre el nostre patrimoni, és a dir, la nostra herència cultural.

Seguidament, l'historiador i investigador Jacinto Bonales Cortés va fer un recorregut didàctic per tot allò que es considera patrimoni i va mostrar i explicar al públic de la sala exemples de patrimoni documental, artístic, arqueològic, etnològic i històric del Baix Cinca. A continuació, va recordar les diferències entre un bé d'interès cultural, un bé catalogat i un bé inventariat, segons la Llei 3/1999 de Patrimoni Cultural. La darrera part de la xerrada la va centrar en tres elements molt importants del nostre territori: Vil·la Fortunatus, Cardell i Castellet. Els tres tenen categories diferents segons la catalogació, però els tres presenten els mateixos déficits d'atenció per part de les administracions i els tres corren perill si no s'actua de manera ferma per protegir-los.

Finalment, l'arquitecta especialista en rehabilitació i arquitectura ecològica Estívaliz Garín Subías va preparar un recorregut per la Fraga vella i va presentar, d'una manera pràctica, criteris d'intervenció sobre diverses cases del casc antic. D'una manera

molt didàctica i sempre elogiant a la gent que viu al casc antic, ens va mostrar fortaleses i debilitats d'algunes de les intervencions fetes als nostres carrers i ens va proposar solucions apropiades des del punt de vista més natural i ecològic.

A la tarda, va continuar la jornada amb la presentació del llibre de José Bada Panillo, *Records per a la pau. Un xiquet de la guerra*. Va ser un cafè-tertúlia molt emotiu on l'ex-conseller de cultura de la DGA va anar explicant anècdotes de la seua vida que apareixen al llibre i va voler transmetre la idea de la guerra com a un fet injustificable, cruel i destructor que va marcar tota la seva infantesa i continua marcant la seva vida.

Per concloure aquestes jornades tan intenses, es va fer un altre passeig pel casc històric, en aquest cas amb una temàtica diferent a la rehabilitació d'edificis. Va ser un recorregut històric pels punts més importants de la Fraga llibertària. És un patrimoni històric vinculat al desenvolupament de l'anarcosindicalisme a la zona del Baix Cinca i que va prendre molta força als anys 20 i 30 del segle passat. Es van comentar fets històrics com a la revolució social, les col·lectivitats, els fets del 37 i la guerra civil.

Tots els continguts d'aquestes interessants jornades s'editaran i es difondran mitjançant una nova publicació de l'Institut d'Estudis del Baix Cinca-IEA.

Estívaliz
Garín

MARINA BARRAFON

FERNANDO ALBIAC, IMPULSOR DE LA 1a TROBADA CULTURAL DEL MATARRANYA

«El sentiment de germanor entre els pobles em va impulsar a organitzar la Trobada»

// M. LLOP

Fernando té una memòria d'elefant. Cada Trobada Cultural del Matarranya que coincidim (la majoria) no mos cansam de parlar i parlar de la nostra cultura, de la gent, de la terra... M'ha costat convèncer-lo de preparar una entrevista sobre l'organització de la Primera Trobada Cultural del Matarranya, el 26 i 27 de setembre de 1987. Fernando rebutja qualsevol classe de protagonisme, no obstant això, és un maellà, un franjolí que viatja per tot el món i sempre parla en la seua llengua materna allà on té l'oportunitat de fer-ho. Moltes voltes troba algú de la nostra terra que en sentir-lo se li apropa per preguntar-li: Escolta, tu d'on ets?

Fernando, un maellà viatger amb el cor matarranyenc
HIPÒLIT SOLÉ LLOP

Quan vas sentir la necessitat de fer alguna cosa per la nostra cultura organitzant una trobada?

Era final d'agost, a Maella, i amb l'amic Miguel Estaña mos vam animar a anar a Batea, que eren festes. Quan ens entornàvem vam recordar les trobades que es feien per Pinyeres entre la gent de Favara, Maella i Batea. Vam xarrar de com allí es passava una jornada estupefenda, amb un sentiment de germanor molt gran; tots parlaven en la nostra llengua, mai no va haver-hi cap discussió d'on érem ni sobre què parlaven... Com mis pares tenien una finca a Masalsines, cerca del riu d'Algars, hi anàvem alguna volta, i veia gent de totes les edats, la majoria més gran que jo (que llavors tindria uns 13 o 14 anys). Jo no sabia molt bé de què anava allò però veia com passàvem un dia tots junts xarrant, bevent, menjant.. També hi havia gent que cantava damunt d'un remolc de tractor. Aquell dia a Batea em va vindre este sentiment de germanor i li vaig dir a Miguel que seria molt *majo* que poguérem fer alguna cosa pareguda amb les viles del Matarranya, on manifestar totes les coses de cada poble que els altres no coneixen, a nivell literari, folklòric, artístic... A Miguel li va agradar i mos vam posar a cavil·lar

allí mateix com ho podríem organitzar una trobada del Matarranya.

Què va comentar Miguel?

Miguel va dir que ell havia conegut a un campament on feia de monitor a una xicota de Pena-roja que li va parlar d'un home del seu poble, un tal Desideri Lombarte, que era escriptor i que, encara que vivia a Barcelona, passava els estius a ca seua a Pena-roja. Entusiasmats, vam quedar per a l'endemà anar a veure'l. Encara que havia d'estudiar per a un examen, la idea em va agradar tant que vam agarrar lo seu cotxe Ford Fiesta, de color roig descolorit, matrícula de Jaén sense lletra, de l'any de la pera, i mo'n vam anar directes cap a Pena-roja. Al no tindre telèfon, no sabíem si el trobaríem o no, o si eixe dia estaria fora de casa... Ni si quiera sabíem on estava la vila! Només arribar vam preguntar per la casa de Desideri i hi vam anar, sense que el coneguérem, ni ell tampoc a nosaltres.

Quines persones de la Franja coneixies i pensaves que podien col·laborar? Parla'ns dels primers passos

Només veure'ns, Desideri ens va rebre com si fórem amics de tota la vida, i la Rosalia també. Mos va convidar a cafè, va traure pastes i li vam

explicar la nostra ocurrència. A Desideri crec que li va fer gràcia la nostra ingenuïtat de voler organitzar una trobada cultural al Matarranya sense conèixer a ningú, però en cap moment va introduir dubte o cinisme al respecte.

Conèixer i xarrar amb Desideri Lombarte et va donar llum per organitzar la Trobada? Com va ser la primera entrevista amb ell?

Mos va parlar de la col·lecció de llibres Pa de casa i mos va regalar *Contalles*, de la Teresa Claramunt. També ens donar los noms i los telèfons de les persones amb qui podríem parlar. Guardo com un fetitxe eixe paper amb la seua lletra.

Vam eixir entusiasmats, sobretot per la qualitat humana de Desideri. Tenia una forma de parlar que ho elevava tot a una categoria quasi-mitològica, en la serenitat dels savis, en la il·lusió dels xiquets. Me va encantar conèixer-lo.

Lluís Rajadell també va tindre un paper molt important. Com el vas conèixer?

D'entre la llista, Desideri mos va ressaltar un jove llaurador de Vall-de-roures molt interessat per la nostra llengua. Al paper on estaven los noms mos va fer un mapa per arri-

bar a ca d'ell, ja que vivia a les afores de la vila. Així que d'allí vam anar directament a Vall-de-roures, a trobar la casa de Lluís. Mos va rebre sa mare que era de Burgos i, en castellà, mos va dir: "Està en la finca, hijo mío, allà". "Cómo se llega?" "Está muy lejos. Uy". Vam marxar a buscar-lo. Al cap de conduir un bon rato en la tartana de Miguel per uns camins pedregosos que no sabíem cap a on anaven, vam trobar a dos homes treballant; un de jove i un de vell. Va resultar que eren ells! Va haver-hi una sintonia personal immediata entre nosaltres perquè érem de la mateixa edat, i teníem los dos un entusiasme paregut.

Amb quines persones volíeu parlar? Com es va elaborar el programa?

Primer en lo cotxe de Miguel, i després en lo Citroën Dyane 6 de Lluís, vam anar per tot lo Matarranya a parlar en la gent que mos havia dit Desideri, exposant-los la idea i dient-los que mos agradaria comptar amb ells. També vam parlar per telèfon. Jo no tenia telèfon a casa de mis pares; trucava des de casa de la veïna del davant de casa o de la plaça. A Nonasp vaig visitar l'Hipòlit Solé, amb qui va resultar que ja mos coneixíem. Amb Lluís també vam anar a la Freixneda, a Massalió, a Favara... Cadascú ens donava més noms: Juan Carlos Valén, Àngel Villalba de Favara, Teresa Lombarte i Antonio Bengochea de Calaceit, Rafael Ferrer i Laura Miravete de la Freixneda, Carme Alcover de Massalió, Carles Sancho, Rafael Millán de la rondalla de Vall-de-roures... així vam acabar elaborant un programa. A l'Anton Abad li vaig trucar per telèfon i, quan es va presentar al castell per a tocar i cantar, jo li volia cobrar l'entrada de rigor perquè no el coneixia. I vam esclafar a riure!

Quins recursos econòmics teniu o pensàveu aconseguir?

No cap. Vam pensar cobrar una entrada simbòlica (no sé si eren cent o dos-centes pessetes) per a pagar los costos de la impremta Gràfiques del Matarranya. Ricard Solana i Mercè Gimeno de Calaceit, van rebre la idea sorpresos i mos van dir que no mos preocupéssim que estarien los cartells amanits.

Per què a Vall-de-roures? Com va respondre l'Ajuntament?

El castell de Vall-de-roures tenia un aire noble, de cultura, de tradició i estava al centre del Matarranya. Lluís i jo vam parlar en lo regidor de cultura i ho va entendre. El castell sempre estava tancat, mig en ruïnes i li vam donar vida. Però uns dies després li van entrar recels que la Trobada fos un acte catalanista disfressat i va dir que no. Però finalment lo vam convèncer de què la Trobada no tenia cap connotació política i que era un acte cultural del qual la gent estaria orgullosa d'haver col·laborat.

El primer cartell el va pintar Guillermo Castelló. Perquè ell?

A Guillermo lo coneixia perquè venia a vendre sabates al *mercadillo* de la plaça de Maella. Era bromista i molt simpàtic i com sabíem que pintava, vam anar a veure'l al magatzem que tenia a l'entrada de Casp. Li vam dir que necessitàvem un cartell per una Trobada Cultural, i que voldríem comptar amb les seues pintures per a fer una exposició al castell. Allí mateix mos va dibuixar una aranya negra, partida pel mig simbolitzant el riu Matarranya.

Escriure "Matarranya", "Setembre" al cartell era considerat com una revolució lingüística. Com va reaccionar la gent i les autoritats?

En lo Dyane 6 vam haver d'anar varies voltes de dalt a baix de la conca del riu a apegar cartells pels pobles perquè els arrencaven, ja que la gent se sentia molesta perquè hi posava 'Vall-de-roures' en lloc de 'Valderrobles'. La gent tenia por de qualsevol manifestació cultural qualificada de catalanisme. De cara a parlar en los estaments polítics (los ajuntaments) tampoc aidava massa que nosaltres llevarem unes pintes a mig camí entre naufrags i hippies: camises amples per defora, pèls llargs, barbes negres ben poblades... Teníem 21 anys, què vols?

Pràcticament es va organitzar en un mes. Què recordes d'aquells dos dies?

En vint-i-cinc dies. Tots los que vam contactar van tindre moltíssima disponibilitat per a que la Trobada po-

gués fer-se immediatament. Vam estar treballant fins a l'últim dia. La mateixa vespra, de nit, encara estàvem pujant cadires des de la cooperativa en lo cotxe de Lluís. Eixa nit, jo i algú més de Maella que va vindre a ajudar-mos, vam dormir al castell en sacs, a terra. Als actes de la trobada del dissabte i del diumenge va acudir moltíssima gent, tots mudats com si anaren de festa. Explícavem a tothom, que cobràvem entrada perquè havíem de pagar els cartells. Sentia com a remordiments de cobrar-los! Tots los col·laboradors ho van fer de gratis. Va quedar molt bé. Lo programa lo vaig improvisar jo mateix a màquina i amb dibuixos a mà. Mira'l, lo guardo com una relíquia! Vam fer la "Trobà" el 26 i 27 de setembre de 1986.

Penses que la trobada va promoure la creació d'ASCUMA?

Un dels objectius de la Trobada era que fos lo punt de partida de futures Trobades. També formar una Associació Cultural per a seguir defensant la nostra llengua dels prejudicis, de la ignorància i la ignomínia en que ha estat històricament tractada, que fos un vehicle digne de comunicació per la nostra cultura, i que no es pergués.

La darrera Trobada, lo 13 de juliol passat, també a Vall-de-roures, més de 30 anys després, va reunir a Presidents d'ASCUMA, qui ens van oferir un panorama de la situació i de l'evolució de l'Associació. La plataforma per la llengua, i d'altres institucions van col·laborar en la organització. Penses que això desvirtua el sentit original de les trobades?

Per a mi, per motius que ara mateix no venen al cas la Trobada Cultural del Matarranya s'ha polititzat massa i s'ha intel·lectualitzat massa. Com a resultat s'està allunant de la gent del carrer i de l'esperit original de la primera Trobada. Perquè, encara que està oberta a tota la gent que hi vulgui participar, acabem anant sempre los mateixos i cada volta som menys. Em pregunto on són tots aquells que vam emprendre esta aventura amb tanta il·lusió inicial, com un projecte propi... jo els trobo a faltar.

Torna *La Rambla* d'Albelda

// JOSEFINA MOTIS

Un any mes, per a les festes d'estiu va aparèixer *La Rambla*, la revista d'Albelda que mos informa amb intens contingut de l'essència del poble. Amb les salutacions de l'Esther Sabaté a l'editorial i de l'alcaldesa Maria Ángeles Roca, que presentaven l'ample programa de les festes d'agost, que enguany van durar 6 dies. La revista té l'interès que explica moltes de les activitats i iniciatives que s'han anat fent durant l'any, entre les que destacarem les següents:

Es va presentar el llibre 'Paraules trafegades d'Albelda', que recull paraules i expressions típiques del lloc, escrit per Ramon Chesa i Teresa Molet, amb la col·laboració d'altres persones i el suport de l'Ajuntament. Tot un encert.

En l'apartat 'Albeldenses por el mundo', Carlos Motis Alós explica la seua ubicació a Londres, on va anar a estudiar anglès i va començar a treballar a un Call Center, on va conèixer la seua actual parella, i com va fer per a després aconseguir una feina en el departament de comptabilitat d'una important empresa de restaurants londinencs. Em va impressionar aquest article especialment perquè, a la foto que l'acompanyava, la riulla d'aquest noi és clavada a la del seu pare i cosí meu, Rafel, en pau descansa, i és com si l'estigués veient a ell.

Una altra notícia a destacar és l'apertura de la botiga 'Studio Jarau', dedicada a la venda de regals, papeteria i fotografia, a càrrec de la panamenya d'origen i albeldana d'adopció Gladis Mercedes Jaramillo Ramos. En la revista explica com s'ha trobat ben acollida i com ofereix

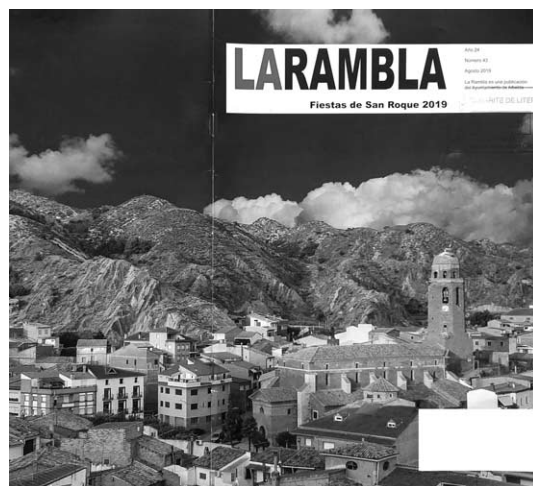
productes que fins ara la gent havia d'anar a comprar a altres llocs.

Hi ha una secció titulada 'Gràcies, gràcies', on Alba Garreta dona les idem a totes les persones que han col·laborat amb les activitats de recaptació de fons per a la Beca Linch, destinada a la investigació d'aquest síndrome. Ja s'han fet dues edicions de la Beca Linch, el 2018 i el 2019, i hi han col·laborat diferents empreses del poble i de la comarca amb donatius i ajuts diversos. Un projecte cada vegada més conegut, que contribueix a recollir fons per a la investigació mèdica, que genera una gran complicitat entre tota la gent que hi participa i que mereix tenir continuïtat.

Pel que fa a les pàgines referents a la 'Casa de la Vila', es fa referència als resultats de les recents eleccions locals, a les comissions i àrees d'actuació en què s'ha organitzat l'ajuntament internament. Es comenten les obres de la plaça del ajuntament, del camp de futbol i la reparació dels camins. Es veu que hi havia pendent algun document legal als patis del Torrent de Baix que han quedat resolts.

En una altra secció s'informa que s'han celebrat els 25 anys del CRA (Centro Rural Agrupado), 25 anys d'educació i convivència, i que per aquest motiu es va fer una trobada molt emotiva amb els mestres que havien passat pel poble durant aquests anys.

També hi ha una secció que acull les col·laboracions de diferents lectors. Així, per exemple, F. Javier Torres Pallarol explica que 'mai plou a gust de tothom', mentre exposa i analitza les quantitats de pluja enregistrades des de 1969 fins el 2019 a partir de les da-

Coberta de la revista

des d'un pluviòmetre situat a la Torre Anaya. Un període en el que hi ha hagut anys de tota mena. Óscar Mazarico explica les activitats d'estiu com el 'Summer Camp' i la natió per a nens petits. Agustín Benito escriu una fantasia familiar amb xispa a les aventures de Tinin que entén Tirol en comptes de Terol. José Luis Sancho recorda la manera de viure, jugar, anar a escola i divertir-se quan no hi havia cap de les noves tecnologies. Carlos E. Corbera Tobeña, fa uns apunts d'història local i explica que l'albeldà José Samitier Vitria va ser l'inventor del primer telèfon automàtic de butxaca, tot lligant el nom del nostre poble a la història de la telefonia mòbil a Espanya.

Finalment, destacar una secció sobre notícies de premsa que al llarg de l'any han fet esment del poble d'Albelda. Aquí s'hi troba, per exemple, la notícia d'un premi a la millor ramaderia de l'any atorgat a l'albeldà Carlos Samitier, o les gestes de l'atleta Pol Oriach, que va guanyar l'or al campionat d'Europa sub-18.

L'ESMOLET

Waterboys // Carles Terès

Sonen The Waterboys. La cançó em transporta a un temps on lo món pareixia molt ample. No ho era gens, d'ample, però era bonic que ho paregués. Una feina prou bona, un piset compartit en un edifici rònc de Gràcia, esta mena de coses.

Però hi havia el món rural, que m'estirava. Lo món rural és molt bell. Hi ha les arrels que s'endinsen en el passat i et projecten cap al futur. Les *arrails*, que ens reclouen en un univers que aparentment ens pertany; un univers d'oralitat, de records mitològics, de cadastres i papers privats escrits amb la cal·ligrafia de supervivència

dels avantpassats. En realitat som nosaltres, que pertanyem a les cases i a les finques. Però això ho puc dir jo, que no he hagut de suar sang per sobreviure, que no m'ha calgut sacrificar tots els meus dies i la meua salut per ajuntar quatre bancals i un sostre.

Se'n va la cançó i queda el silenci. Al defora hi ha un paisatge que no és el de la meua infantesa, ni el de la meua joventut. Tanmateix sento, equivocadament suposo, que li pertanyo. En realitat, com va dir no sé qui, tot plegat és un sospir, de tan ràpid com passa.

La fira del Pilar d'Estopanyà

// JOSEP ESPLUGA

El cap de setmana del 12-13 d'octubre es va celebrar a Estopanyà una nova edició de la Fira del Pilar, un esdeveniment que històricament havia tingut una gran importància com a fira ramadera comarcal, que va decaure durant els anys 70 del segle passat, i que es va recuperar l'any 2008 amb un disseny renovat. Des d'aleshores, es celebra cada any amb un notable èxit de públic.

En l'edició d'enguany els actes van començar ben d'hora el dissabte 12 d'octubre, a les 8 del matí, amb una eixida al bosc a buscar fongs, una excursió guiada per Miquel de Casa Visentó. Mentrestant, es va fer una missa en honor a la verge del Pilar i a les 11:30h es va organitzar un ball de swing a la plaça major. A la tarda es van classificar tots els fongs trobats amb la finalitat de fer-ne una exposició pública al Saló de la Tercera Edat, acompanyada per una explicació molt didàctica per part de Miquel Terès. Cal dir que la dura sequera que patim no va permetre trobar tots els tipus de bolets existents a la zona, motiu pel qual per a completar l'exposició es va haver de tirar de fongs del Pirineu i de la serra de Prades. Aquella mateixa tarda, a les 18:30h, hi va haver també un concert a l'església a càrrec del grup "Gaià Gòspel".

El diumenge 13 es va fer el mercat tradicional al carrer major, acompanyat de tota una sèrie d'activitats paral·leles per a tots els públics, com un taller d'oficis artesans a la Plaça del Pastisser o la realització de jocs tradicionals a les places del Rosari i de Madri. En el mercat es

podia comprar artesanía feta amb 'aerinita', el mineral singular de la zona d'Estopanyà (que, de fet, es va descobrir allà a finals del segle XIX). A les 10:30h es va fer un esmorzar popular amb productes de la ramaderia de la zona, amb acompanyament de la banda de Tambors d'Estopanyà. I a les 11:30h es va tornar a obrir l'exposició de fongs amb la xerrada de Miquel Terès.

S'havia previst fer també una exposició de ramaderia de la zona per part de l'Eugassada Deltoro i també d'altres granges locals, però finalment no es va poder celebrar perquè se'ls exigia una quantitat de permisos desmesurada. Com d'habitual, les normatives relacionades amb les activitats agràries pareixen estar fetes a mida de les grans corporacions.

Per contextualitzar-ho, cal dir que la fira d'Estopanyà històricament era un esdeveniment cabdal de la comarca, espai de trobada per a la compra i venda de bestiar i un punt clau de la dinamització econòmica de la zona. La seua centralitat venia donada per la situació d'Estopanyà en l'itinerari de la Cabanera de Bonansa, que recull dos ramals: un que puja de Lleida per Almacelles, Alfarràs, Castellonroi, etc., i un altre que puja des de Bellver de Cinca, Altorrícó, Ta-

marit, Alcampell, etc. Des de Bonansa es dividia de nou en diferents ramals en direcció a diferents valls pirinenques (Castanesa, Aneto i Vall d'Aran). Encara durant els anys 90 del segle passat, era la Cabanera amb més trànsit del Pirineu (27 mil ovelles comptabilitzades en el tram Saganta-Estopanyà l'any 1991). La fira es feia el 12 d'octubre perquè era el temps del retorn dels ramats transhumants que baixaven del Pirineu. L'altra fira es feia el 8 de maig, moment de la pujada. Malgrat la seva importància històrica, ara mateix és difícil fer una fira ramadera amb presència de bestiar.

Diversos moments de la fira

SEBASTIÀ AGUDO

La Ronda de Boltaña i les llengües aragoneses

// CARLES SANCHO

Com cada any, per a les festes del Pilar a Saragossa, actua el grup de folk de la Ronda de Boltaña, amb un èxit de públic clamorós. Una vintena de temes i una hora i quaranta minuts d'espectacle protagonitzats per una agrupació musical de catorze rondadors. Enguany el seu concert es va avançar al dissabte 6 d'octubre per problemes a l'hora de tancar la programació de les Festes del Pilar. Els músics del Sobrarb, una agrupació ja veterana a l'Aragó que va constituir-se en la dècada dels noranta del segle passat, que tenen molt a prop la Ribagorça, viuen en la seua pròpia realitat la coexistència pacífica en el seu territori de les tres llengües aragoneses: al nord l'aragonès, a l'est el català i al sud el castellà. En l'última polèmica de l'ajuntament d'Osca sobre l'aragonès a la seua ciutat, ells han pres partit en la defensa d'esta llengua perquè cançons de part del seu repertori són interpretades en aragonès. Només començar l'actuació en l'escenari es veia que alguns dels seus components duïen samarretes ben visibles defensant i reivindicant el topònim de la capital alt-aragonesa: Uesca. Quan les càmeres enfocaven al nombrosíssim públic que as-

La Ronda de Boltaña
FERNANDO TRICAS

sistia al concert, cantant i ballant les seues animades cançons, algunes colles també duïen grans pancartes a favor de l'aragonès a Osca. La polèmica havia entrat a formar part del concert, tant des de dalt de l'escenari com des del públic. En el quart tema del recital, en què havien d'interpretar la primera composició en aragonès, 'Baxando t'a escuela', el presentador de l'agrupació va fer una clara defensa de les llengües a l'Aragó, allà mateix, a la Plaça del Pilar, al rovell de l'ou de Saragossa. "Els aragonesos tenim tres llengües —tradueixo del castellà al català— i hem de ser molt conscients del valor que tenen estes llengües. Que estes llengües transmeten tot

el coneixement dels nostres avantpassats, ens transmet tot el saber de la gent que vivia abans de nosaltres. Que ningú dubte que de cap manera millor que en la seua pròpia llengua, podríem anomenar les nostres muntanyes o la gent de Saragossa la seua vall o la gent del Baix Aragó les seues terres. [Es podia intuir que es referia a l'aragonès del

Pirineu, al castellà de la capital i al nostre català]. Cadascú parlant i expressant-nos estem fent Aragó. Això no ho hem d'oblidar mai. I que, si és necessari, els hi hem de recordar als polítics que amb estes coses no es juga. Les llengües són del poble, són de tots i són per a entendre'ns, no per a separar". Llàstima que la Ronda de Boltaña no tingue cap cançó interpretada en el català de la veïna comarca de la Ribagorça, malgrat els seus sis treballs musicals enregistrats. A la Plaça del Pilar de Saragossa de ben segur que sonaria espectacular la nostra llengua catalana com tot el que posen damunt de l'escenari els excepcionals músics i folkloristes de l'alt Aragó.

U12

La llengua de casa // Esteve Betrià

Aquests dies he llegit el llibre de Lluís-Anton Baulenas *El català no morirà*. Gairebé sempre trau alguna cosa de profit en llegir un text que tracta d'un tema tan estimat per l'ésser col·lectiu dels catalans com és la vigència, o no, de llur llengua. En aquesta ocasió hi he trobat un parell d'observacions dignes, per un motiu o per un altre, de destacar. La primera, a la pàgina 9, és que els nadons espanyols en nàixer tenen l'obligació —cosa que ja intuïa— de conèixer l'espanyol; però "en el supòsit que el nadó vagi a parar en una família catalanoparlant, es trobarà, des del primer dia, amb una curiosa situació legal. Amb la Constitució a la mà, només néixer, sense sortir de la maternitat, ja tindrà una obligació que el seu company del bressolet del costat, caigut per l'atzar en una llar castellanoparlant, no haurà de patir: La de conèixer una llengua que no és la de casa seva." Tanmateix l'observació que més m'ha cridat l'atenció és la que trobem a la pàgina 47. En Baulenas no s'està —ni jo ara tampoc— de reproduir un fragment d'un article de Javier Cercas publicat al suplement d'*El País* (15/VI/2003) en què "explicava el cas de la seva àvia [...]. La dona, que no havia sortit mai del seu poble extremeny, ja de gran se'n va anar a viure a Girona, amb la família: «Cuando oyó hablar catalán se quedó perpleja, pero después de darle vueltas al asunto llegó a la conclusión genial de que, en realidad, los catalanes solo hablaban catalán en la calle, para hacerse los in-

teresantes o darse pisto, mientras que en casa todos hablaban castellano, que es un idioma facilísimo en el que todo el mundo se entiende... Me pregunto cuántos castellanohablantes siguen pensando exactamente igual que mi abuela.»" Aquesta anècdota —que no reflecteix res més que per a tot parlant 'ingenu' no hi ha llengua més fàcil que la pròpia— m'ha fet pensar en la sorpresa que vaig tenir a Barcelona el dia que vaig visitar el domicili familiar d'un company de classe. En aquell temps, amb els meus deu anys justos, intuïa que el castellà era la llengua que servia per a l'escola, potser per parlar amb la gent desconeguda o per xerrar amb alguns companys d'aula, però tenia clar que tothom a casa, amb els pares i germans, parlava en català. Així ho fèiem a casa, i tothom al Poble. Doncs bé, el primer dia que vaig acompanyar el company de classe a ca seua vaig quedar-me desconcertat i atònit en sentir-lo enraonar amb els pares i sa germana: vatua l'olla, tothom en aquella casa parlaven en castellà! I semblava —vet ací el meu estupor sociolingüístic (o potser és psicolingüístic?)— que no ho feien perquè jo —una persona estranya— hi fos present. Cal dir, en desgreuge dels meus pocs anys que al contrari de l'àvia d'en Cercas, un servidor es va adonar en un parell de segons (o potser en foren quatre o cinc) que el meu company i els seus pares no feien comèdia: el castellà també era una llengua familiar; si més no en aquella casa.

Lo Grup de Teatre Garbinada rep lo premi Desideri Lombarte

// MÀRIO SASOT

Lo passat dissabte 28 de setembre, coincidint amb la setmana de celebració del Dia Europeu de la Llengua Materna, la Sala Goya de Mequinensa va acollir l'acte de lliurament del Premi Desideri Lombarte 2019, que un jurat designat pel departament de Cultura del Govern d'Aragó va atorgar al Grup de Teatre Garbinada d'aquesta localitat, que porta 20 anys difonent i promociyant la cultura amb els seus muntatges teatrals. per “la continuada labor en benefici del català d'Aragó, especialment en lo referit a la dignificació, difusió i exaltació de l'obra de l'escriptor mequinensà Jesús Moncada”.

El guardó, que atorga anualment el Govern d'Aragó des de 2016, porta el nom del poeta, escriptor i investigador nascut a la localitat terolensa de Pena-roja que, com Moncada, va utilitzar el català en les seves obres.

En el seu discurs de benvinguda, Magda Godia, alcaldessa de Mequinensa, va destacar, davant un nombre d'auditori, “el treball que des del govern regional s'ha dut a terme per la dignificació del català a la localitat i a Aragó, malgrat les dificultats”, i especialment els darrers anys, detenint-se en el treball desenvolupat per la Direcció General de Política lingüística del Govern d'Aragó. Godia s'ha referit als avanços aconseguits que “encara que siguin petits, són sempre cap endavant” per a normalitzar l'ús del català a Aragó que és “un gran patrimoni lingüístic que hem de protegir”. A més va reivindicar que es difongués el coneixement de l'obra de l'escriptor de Mequinensa Jesús Moncada a nivell dels centres escolars de la comunitat autònoma.

El grup Garbinada a l'escenari
SISCO CASTAÑ

Abans del lliurament del Premi es van projectar dos audiovisuals que re-passaven la figura de Desideri Lombarte i la trajectòria del Grup de Teatre Garbinada, que a continuació va interpretar un fragment de la seva última obra “El rovell de l'ou” basada en textos d'alguns relats de Moncada, que van tornar a emocionar i provocar el somriure dels presents.

Angelines Hermenegildo, directora del grup, va recordar, en rebre el guardó de mans de Felipe Faci, conseller d'Educació, Cultura i Esport del Govern d'Aragó, a totes les persones que han passat pel Grup en els seus 20 anys d'història, i agrai el Premi “que ve a il·luminar l'esforç que

Angelines Hermenegildo en el moment de rebre el guardó de mans de Felipe Faci
SISCO CASTAÑ

ha fet Garbinada per difondre i defensar la llengua catalana a Aragó” a través de l'obra “del nostre entanyable Jesús Moncada” i es va referir a la riquesa lingüística del país “que s'hauria de respectar i valorar com un tresor inigualable”.

Felipe Faci va cloure l'acte agraint l'acolliment rebut per la població mequinensana i afirmà que “Aragó és ric en espais naturals, en patrimoni, en cultura i en llengua” recordant que “l'obligació d'un Govern és protegir tots aquests elements”. Posà de rellevància el treball realitzat aquests anys per la Direcció General de Política Lingüística que, entre altres coses, “ha volgut reconèixer la labor de les persones que treballen per la difusió i protecció del patrimoni cultural i lingüístic”. Felicità el Grup de Teatre Garbinada pel guardó i es comprometia, responent a la petició de Magda Godia, a “treballar per difondre la figura de Jesús Moncada”, Premi de les Lletres Aragoneses 2004, entre els escolars aragonesos.

En el lliurament del Premi Desideri Lombarte, van estar presents Ignacio López Susín, director general de Política Lingüística; Débora Bravo, vicepresidenta de la Comarca del Baix Cinca, i José María Becana, membre del jurat de l'edició 2019 del Premi Lombarte.

Erial edicions publica en castellà *Espills Trencats*

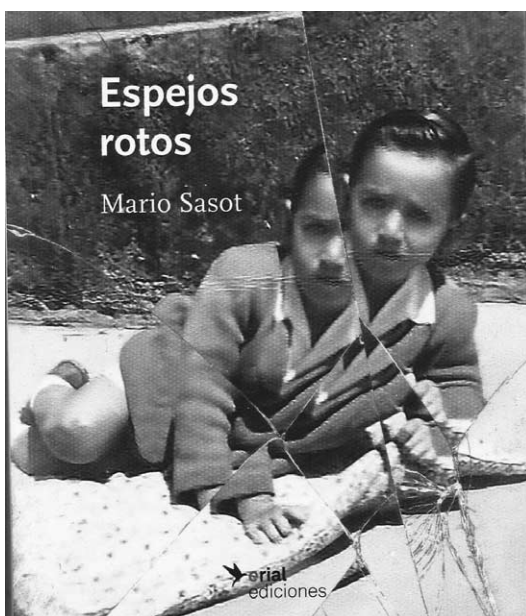
// REDACCIÓ

La novel·la de Màrio Sasot, *Espills trencats*, guardonada l'any 2017 amb el premi Guillem Nicolau de literatura en català que atorga el govern d'Aragó, acaba de sortir en versió castellana editada per l'editorial saragossana Erial. Aquesta entitat publica també la revista cultural *Crisis*, de la qual Sasot és membre del consell de redacció. La traducció ha estat realitzada pel mateix autor.

Segons ens comenta Màrio, “amb aquest que ve, seran ja quatre anys dedicats a aquesta història biogràfica: dos escrivint-la en català, un any més promocionant-la per més d'una quinzena de pobles i ciutats de Catalunya i Aragó, i un altre més per traduir-la al castellà.”

Tal com explica en una nota prèvia l'editor de la nova versió castellana, Fernando Morlanes, “l'autor, en ser-ne ell mateix el traductor, s'ha permès reformar i ampliar alguns episodis i canviar l'ordre dels dos darrers capítols”.

“Gran part de les modificacions efectuades en el procés de traducció han estat fruit dels suggeriments, comentaris i crítiques dels lectors de la versió castellana que m'han fet veure

determinades imprecisions o mancances —confessà Sasot— així que entre tots m'han ajudat, crec, a millorar el producte.”

Espills trencats, ara *Espijos rotos*, és una novel·la autobiogràfica que conta les peripècies del protagonista, en el text batejat com Andreu Correfons, les dels seus amics i avantpassats, la seva infància, adolescència i pre-

Fragent de la coberta del llibre

sumpta maduresa fins a la seva tornada, ja com a professor de Institut, a Saragossa, la ciutat de gran part de la seva vida.

Al mateix temps, el relat és un reflex de l'època en la qual transcorre la història. On apareixen els paisatges i personatges de Saidí, la seva terra natal; els de la Saragossa dels anys 50 i 60; les comissaries, col·legis, presons i casernes de l'època franquista; les gelades terres nòrdiques de Finlàndia i les combatives ciutats de la perifèria barcelonina com Santa Coloma de Gramenet.

El llibre es va presentar a Saragossa el passat dimecres 23 d'octubre, a la sala d'actes de l'IAACC Pablo Serrano, amb una nodrida assistència de públic.

Des de la taula van interviure, a més de l'autor, el professor, escriptor i polític Ricardo Berdié, que ha escrit el pròleg de l'edició castellana, i el director de la revista *Crisis* i president d'Erial Edicions, Fernando Morlanes. Per a acabar l'acte van llegir fragments de l'obra els actors saragossans Teresa Abril, Mariano Anós i Tomás Martín.

ESPARILLANT PARAULES

L'estiu del salmó // Roberto Albiac

No sé per què, durant los mesos d'estiu, la gent se sol metamorfosejar en animals: una bona part opte per l'esfardatxo i, de tantes hores al sol, acaben com a gambons; altres preferixen posar-se una clasca plena de fato a les costelles i anar a voltar com los caragols; a la meua vila, alguns fan de formiguetes, i van portant tomates de l'hort per guardar-les en pots, mentre uns altres carregen palots de prunes i presquilles o mouen remolcades d'armelles. Jo, després d'unes dècades de vida estival de formigueta, enguany, he decidit aprofitar eixos mesos de vacances docents per a transformar-me en salmó i remuntar lo meu riu des del Baix Matarranya a l'Alt Matarranya i, allí, desovar o fresar un estudi dialectal.

Com a peix anàndrom, jo també vaig passar la meua joventut a la conca d'un riu, vaig migrar al mar (Universitat de València) per a formar-me i, gràcies a això, puc emprendre esta “carrera del salmó”. Viatjant riu amunt, canviant de comarca administrativa i de província, no m'he trobat ossos però sovint he maleit carreteres com la de Maella a Massalió a cada corba, a cada estrelló i a cada clot. Los ous, en forma de treball de camp, se van multiplicant en llibretes escrites i en hores de gravacions; aguardo que, en un temps, d'astí isquen uns

exemplars dialectals en dos volums: un d'anàlisi i comparacions, l'altre de mapes geolingüístics.

Puc ser un “bifilòleg” de dos carreres però constato que estic molt peix si em comparo en la riquesa lèxica dels meus estimats informants. “Jo no tinc estudis, als 10 anys vaig deixar l'escola pa anar en lo bestiar, no sé si te podré ajudar”, i a continuació, esta mateixa persona te pot recitar lo nom de totes les plantes i/o de tots los moixons del seu terme. Quina envegeta, això no ho vaig aprendre en lo meu sistema educatiu! O aquell altre informant que, en los ulls brillants, reviu a través del vocabulari la seua vida, 60 anys entarrere, parlant de com fien la matança, caçaven, pastaven lo pa, junyien lo matxo o segaven lo blat. “Com han canviat les coses, si patíem abans...”.

Poques coses us enriquiran més com a persones que conversar i escoltar atentament què us poden arribar a contar la gent més gran de les vostres viles. També com us ho diuen: segurament, siran un bon espill per parlar millor la vostra llengua. Sabreu així com ha evolucionat lo vostre entorn i podreu entendre que el vostre present rural ve d'eixe passat seu, que també teniu en comú. De tot cor, us ho recomano.

Aparició estel·lar de diversos pobles aragonesos al *Crim*s

// REDACCIÓ

El programa *Crim*s de Catalunya Ràdio ha dedicat recentment dos capítols a narrar el cas de la Dolça Neus, que va tenir com a escenari diverses localitats de la nostra zona. Els fets es remunten al migdia del 28 de juny de 1981. El matrimoni i els sis fills de la família Vila Soldevila eren a casa seua, a Esplús. Quan el pare, Joan Vila, feia la migdiada, la mare, Neus Soldevila, va proporcionar una pistola a la seua filla gran, la qual va descarregar un tret a boca de canó al clatell del son pare.

Hores més tard, la família va denunciar el fet a la Guàrdia Civil de Binèfar, explicant que dos homes emmascarats havien irromput a la casa i havien disparat contra Vila. El jutjat de Fraga es va encarregar del cas en un primer moment, i tota la família hi va acudir en diverses ocasions per declarar. Durant setmanes, els inspectors assignats al cas es van obsessionar amb detall insòlit, inversemblant: tots els membres de la família asseguraven de manera unànime que els assassins

Vista d'Esplús
VIQUIPÈDIA

van picar al timbre de la porta, que era oberta.

Es va investigar el matrimoni i el seu entorn, es van prendre desenes de declaracions i es va intervenir el telèfon de l'altre domicili familiar, a Montmeló. Entre d'altres coses, es va esbrinar que Joan Vila era un pare cruel i de temperament molt agressiu, que imposava una autoritat desmesurada sobre la seva dona i fills. L'ambient familiar, doncs, sembla que era irrespitable.

Després de tres mesos d'investigació, la policia va trobar el desllorigador: la criada. La Neus li havia ofert una gran suma de diners que mai no va rebre, i se sentia traïda. Va ser la primera en confessar, i poc després, ho van fer els dos fills grans. Van explicar el tarannà violent del pare, les seues amenaces de mort constants i la por que els ge-

nerava tot plegat, motiu pel qual van decidir assassinar-lo.

Aquest programa que s'emet a Catalunya Ràdio des del setembre del 2018, i ha esdevingut un dels espais més celebrats de l'emissora. S'emet els caps de setmana a les 21h, i el presenta i dirigeix el periodista lleidatà Carles Porta. El programa reconstrueix amb detalls, sovint al llarg de diversos episodis, crims diversos que han tingut lloc tant a Catalunya com a la resta del món.

DICCIONARI PER A POCA-SOLTES

Alba // Ramon Sistac

Així com el poeta deia que “hi ha oficis que són bons perquè són de bon viure”, també el lingüista podria dir que “hi ha paraules que són boniques perquè fan de bon dir”. Una d'aquestes podria ser *alba* (sovint pronunciada *aub*). Ens ve directament i sense més del llatí *alba*, i el seu camp derivatiu no és gaire gran (les *albades* que es canten o cantaven de matinada, l'albor que és la llum de l'alba) i en tot cas és compartit amb el seu parent proper, l'adjectiu *albus*, *alba* ‘blanc’. Així un àlber (o *aubi*), és un ‘xop blanc’, i Queralbs i Rialb volen dir, respectivament, ‘pedres blanques’ i ‘riu blanc’.

Per què *alba* és una paraula bonica? No ho deu ser pas per als condemnats a mort, que esperen temorosos l'alba fatídica, ni tampoc per als amants clandestins, ni per a qui ha d'anar al tros, o al tall, de bon matí. Però sí que, en general, la idea de l'alba ve associada a la del naixement. L'alba és aquella claror primerenca a l'horitzó que anuncia el nou dia, el renàixer, la nova vida. Possiblement hi ha també causes internes, estrictament lingüístiques, que justifiquen el seu atractiu (paraula bisil·làbica, sense fonemes complexos, amb dues as, que és la vocal més fàcil d'articular), però segurament que és eixa idea del nou dia la que ens fa lligar-la amb l'esperança, i per això la trobem bella.

Tot plegat barrejat amb la facilitat de rima que té, almenys en les llengües romàniques. Només per això ja s'incrementa la sensació de bellesa que hi associem. Alguns exemples? Doncs

uns quants capítols del *Quijote* comencen amb l'extraordinària construcció temporal: “*La del alba sería*”, és a dir, ‘a punta de dia’ però més bonic encara. Per no parlar de la magnífica cançó “Al alba” de Luis Eduardo Aute (*Presiento que tras la noche / vendrá la noche más larga, / quiero que no me abandones, / amor mío, al alba*). Una altra cançó que sempre m'ha corprès és una peça coral amb lletra de l'immortal mallorquí Marià (o Marian) Aguiló (1825-1897): “S'estrella de s'aub” (S'estrella més pura / i hermosa ja guaita, / tremola agradosa / d'allà sa muntanya. / Benhaja s'estrella, / s'estrella de s'aub). Però digueu-me de veritat: qui, homes i dones del cap dret, no ha cantat a crits, a la dutxa i amb perill d'empassar-se la bromera del *Moussel de Legrain*, el ‘Nessun dorma’ de *Turandot*, l'obra pòstuma de Puccini, amb allò de “*All'alba vincerò!*”, tot sentint-se, en la soledat del bany, com Luciano Pavarotti davant l'Arena de Verona? Tindreu la barra de negar-ho? Confesseu-ho, poca-vergonyes!

Acabarem ara est breu recorregut per la bellesa de l'alba. Per tal de deixar bon gust de boca —que no serà pas de sabó— ací teniu un altre mallorquí encara més universal, Ramon Lull (1232-1316), amb els que són segurament els seus versos (en prosa) més citats, i potser els més bells, del *Llibre de amic e amat*:

Cantaven los aucells l'alba, e despertà's l'amic, qui és l'alba; e los aucells feniren llur cant, e l'amic morí per l'amat en l'alba.

La nissaga dels Vilabona

// JOAQUIM MONTCLÚS I ESTEBAN

Els Vilabona van ser una nissaga de picapedrers o mestres d'obra que, en part, tenen el seu origen a Queretes.

Fins ara, gràcies als estudis publicats, principalment, per Joan Hilari Muñoz i Sebastià, J.L. Camps i Juan i Joan Yeguas i Gassó, sabem que Domingo Vilabona, a mitjans del segle XVI va arribar a la vila de Queretes per treballar en la construcció de l'església parroquial que havia estat encarregada a un constructor de renom que ha passat a la història com a Xado. Després de construir l'església de Queretes, Antoni de Xado i Pere de Xado van emprendre la construcció de diverses esglésies pel País Valencià. Entre d'altres, la parròquia dels Sants Joans del municipi de Puçol i el Reial Monestir del Puig (un poble molt proper de Puçol).

Domingo Vilabona es va establir a Queretes, on es va casar amb Francisca Gavalda i va tenir tres fills: Domingo, clergue, Miquel, llaurador i Joan, picapedrer.

L'any 1566, acabada la construcció de l'església de Queretes, va treballar en la construcció d'uns molins a l'Assut de Xerta i després, juntament amb el seu fill, en la construcció de l'església d'Ascó.

El 27 de juliol de 1581 va fer testament i va deixar al seu fill Joan "les ferramentes d'art de canteria, els bous i el carro".

En Joan Vilabona l'any 1582 va començar a construir l'edifici de l'Ajuntament d'Arnes i el va acabar el 1584.

A partir d'aquí i dels plets que va mantenir pels treballs fets a l'església d'Ascó, els estudiosos de la zona li perden la pista i s'acaben els treballs.

Façana de l'església de Queretes
CARLES TERÉS

Jo, ara, he pogut trobar la pista dels Vilabona a la província d'Osca i també a la zona de Saragossa.

En un diccionari de la Reial Acadèmia de la Història sobre biografies trobem:

Juan de Chando, Ochando, Ochondo o Hecchondo, més conegut com Juan de Villabona (els castellans ho escriuen amb ll).

Aquest nom li deuria venir del seu sogre Miguel de Ochoa. També és possible que el personatge es casés en segones núpcies.

No hi ha cap dubte que és la mateixa figura que va nàixer a Queretes, perquè l'article parla també del seu pare Domingo i del seu germà Miquel, els dos picapedrers. En un altre article trobem que el seu germà Domingo era

clergue. L'autor de l'article desconeix el treball fet anteriorment a la Terra Alta i Ribera d'Ebre i començà l'any 1593 parlant que està associat a Martín de Recondo per executar la porta principal de l'església de Sant Pau de Saragossa.

En l'article, entre d'altres edificis on intervé, cita: Portada de la Casa de la Duana de Saragossa, 1594 (desapareguda a principis del segle XX. Hi ha fotografies). Capella de Juan Lunel de la catedral de Barbastro (Osca), c. 1596. Capella funerària de Diego Monreal, bisbe d'Osca, en l'església parroquial de Sant Pau de Saragossa, 1601-1602; Atri o llotja meridional de l'església col·legial, Bolea (Osca), c. 1601-1602.

De totes aquestes construccions s'han publicat diversos treballs monogràfics molt interessants. En un d'aquests estudis s'afirma que també va fer treballs en esglésies del Maestrat.

En el mateix article es diu que va redactar les seves darreres voluntats el 23 d'abril de 1602 i que va morir a Saragossa el 2 de maig del mateix any. Això no coincideix amb les investigacions fetes per J.L. Camps i Juan. (Feina per als estudiosos).

Durant els primers anys del segle XVI trobem un Juan de Villabona que treballa en diverses esglésies d'Osca i Barbastro. Tot ens indica que era el pare d'en Domingo el que es va casar a Queretes. Els descendents del seu fill Joan són més nombrosos. Un d'ells el veiem treballar a principis del segle XVII a l'església Col·legial de Llorca (Múrcia) i en altres edificis civils i religiosos.

Reunió del Consell de Redacció

El dia 29 de setembre el Consell de redacció de *Temps de Franja* havia previst una reunió per programar el funcionament de la revista, digital i en paper, durant la nova temporada. Des de la redacció ens va parèixer encertat trobar un lloc que ens anés bé a tots els coordinadors (Ribagorça, Llitera, Baix Cinca i Matarranya) accessible i amb unes instal·lacions adients per fer una reunió

de treball en diumenge. L'Ajuntament de Mequinensa ens ho va proporcionar tot i va posar a la nostra disposició una sala de l'edifici dels Museus amb tot el que necessitàvem, esmorzar inclòs! Així que des d'aquí volem agrair les facilitats que ens van donar, l'atenció del personal dels Museus i els detalls que van tenir cap a tot l'equip de la revista.

Moltes gràcies!

| Els participants en la reunió. CELIA ANTOLÍN

L'alegria, millor compartida

Cristina, 42 anys. Grup Cooperatiu Taller Escola Barcelona.

La Cristina, com més de 26.500 persones a Catalunya, es beneficia dels programes d'integració laboral per a persones amb discapacitat de la Generalitat gràcies a la col·laboració de Loteries de Catalunya que, cada any, destina els seus guanys a aquest col·lectiu. La Cristina, des de fa 19 anys, va al taller escola a fer tasques de manipulació de productes de cosmètica, alimentació i automòbil.

Escoltar

és la base per entendre
què necessites

CaixaBank

Escoltar Parlar Fer

Estar a prop de les persones ens fa diferents

Escoltar, parlar i fer. Tres paraules que defineixen el nostre compromís amb tu. Escoltar és el primer pas per conèixer-te. Parlar on vulguis i quan vulguis, per cercar junts les millors solucions. I sobretot fer, que ens porta a continuar innovant i a contribuir a una millora responsable i sostenible de la societat.

Més informació, a www.CaixaBank.cat/EscoltarParlarFer